

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון קצ"ט, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מענק פרידה מיוחד לעובד זר

העבודה מולו נקבע מראש סך גבוה של 'דמי סיום' ומהבחינה הזו היה הדבר מסודר. אלא שהם רצו להעניק לו מתנה יקרה שתביע באמת את הערכתם כלפיו.

עוד הם מדברים ודמותה של המתנה המדוברת מתחילה להתגבש, לקרוע עור וגידים, חומר וצורה, והנה אחיהם הצעיר, ר' דוד יחיאל, מעורר את תשומת לבם לכך שאולי ישנה כאן בעיה הלכתית. שהרי הלכה ידועה היא שאסור לתת מתנה לגוי משום 'לא תחנם', ואם כן, מאחר שהגוי כבר בא על שכרו לפי המוסכם אתו, יתכן שאסור להעניק לו מתנה נוספת. ומצד שני, העלו אחרים את הסברה שמאחר שהגוי עבד מעבר למה שנדרש ממנו, ייתכן שאפשר כן להעמיד את המתנה כתמורה לאותו מאמץ נוסף. מה גם שפעמים רבות נהוג להעניק תוספת במצבים דומים, וגם זו סיבה להקל ולראות ב'מתנה' הזו תוספת שכר הבאה כתמורה ולא כמתנת חינם.

עוד באותו ערב, לאחר תפילת ערבית בה עבר ר' דוד יחיאל לפני התיבה לעילוי נשמת אביו ז"ל, נכנס ובא אל בית ההוראה ושאלתו בפיו: האם מותר לתת לגוי שעבד עבורו בתנאים המתוארים לעיל, מתנה או תוספת כלשהי כהכרת הטוב.

עיקרי הנושא בהלכה

תחילה נברר באופן כללי את דין נתינת מתנות לגוי, ומשם נפנה לעיין אם כאשר חש כלפיו הכרת הטוב או כאשר המנהג הרווח בשוק העבודה לתת במקרה כזה מתנה, יש היתר לנהוג כך.

א. האיסור לתת מתנות לגוי

במסכת עבודה זרה (י"ט:) שנינו במשנה: אין מוכרין להם במחורב לקרקע וכו'. כמבואר בגמרא נלמד דין זה מן הכתוב (דברים ז ב) 'לא תכרות להם ברית ולא תחנם', הוראה זו נדרשת: לא תתן להם חניה בקרקע. ומכאן שאסור למכור להם קרקע. ועוד הוראה יש ל'לא תחנם': לא תתן להם מתנה של חינם. ואולם לגבי פירוש זה של 'לא תחנם' מביאה הגמרא שהאיסור להעניק לגוי מתנת חינם שנוי במחלוקת תנאים בברייתא, שלפי רבי מאיר מה שנאמר בפסוק לגבי נבילה (דברים יא כא) 'לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה או מכור לנכרי' נדרש גם להיפך, דהיינו שמוותר למכור לגר ולתת לנכרי. ולפי רבי יהודה נכתב הפסוק דווקא, לגר בנתינה ולנכרי במכירה, כי אסור לתת לגוי מתנה.

מאחר שלהלכה (עירובין מו:ו) נפסקו כל מחלוקות רבי מאיר ורבי יהודה, כרבי יהודה, כך קיימא לן גם לגבי מחלוקת זו וכך נפסק להלכה (חושן משפט סימן רמט סעיף ב) שאסור לתת מתנה לגוי. חריג אחד מכלל זה, הוא 'גר תושב'

ויעשה את כל 'העבודות הקשות'. הילדים נועצו במורה הוראה מובהק, ובהתחשב בדברי האבא עצמו, הורה להם הרב כי כאן מצות כיבוד הורים, תובעת דווקא לצרף גוי - אדם זר - שיעשה את אותן מלאכות שאינו לכבוד האב שיעשו על ידי ילדיו. האב, שידע שהדבר יקל מעט מבחינה טכנית על הילדים, שמח על הפתרון המסתמך, כי בלאו הכי נכמרו רחמיו על ילדיו המתאמצים מעל ומעבר לכוונותיהם.

אבל כל כי האי גוונא, בעי סייעתא דשמיא, וסייעתא דשמיא מרובה. בלב לא שקט פנו בני המשפחה לחברה לסייעות, ומן המשרד נשלח עובד הודי בשם 'ראול', שבו פתחנו את המאמר. ראול זה, התחבב עד מהרה על הסב הקשיש ועל בני המשפחה, 'מציאה' של ממש היה. הוא התחבר והתמסר לתפקידו, ביצע את כל הנדרש ממנו ומעבר לו. יתר על כן, הוא היה טיפוס מסודר מאד, שדיווח על כל שינוי לטב ולמוטב במצב רוחו ובמצבו הפיזי של הסבא.

משלמדו לסמוך עליו, בראותם כי אביהם שבע רצון, נינוח ומרוצה במחיצתו, החלו מאפשרים לעצמם לצאת מן הבית לסיידורים וכדומה בהשאינם אותו במחיצת אביהם לבד. הוא למד גם ללכת עמו לרופא לבד, כך שכל העול הפיזי הוסר מעל כתפיהם. נותרו להם רק התורנויות היומיות שבהן, במשך שעות ארוכות מדי יום, היו מגיעים לפקוד את בית אביהם, הן ללימוד והן לשיחות חולין קלילות, והימים עברו בטוב ובנעימים.

בתקופה האחרונה התדרדר מצבו הגופני של האב בשל בעיות נשימה ואשפוזים חוזרים במחלקת טיפול נמרץ. את החודש האחרון לחייו 'עשה' בבית החולים, מחובר למערכת ניטור מסועפת צינורות וחיישנים מצפצפים. בחודש הזה, ויתר ראול על כל חופשותיו הקבועות, והיה צמוד אל החולה, דרוך וערני לכל שינוי. הוא עדכן את הבנים על כל מה שאירע בלילה, וגם לא היסס להזעיק את הצוות הרפואי למראה כל שינוי משמעותי במדדים. פעם ופעמיים הצילה ערנות זו את חיי האב. ביומו האחרון, הייתה זו ערנותו של ראול שזיהתה התדרדרות עקבית במדדים, הוא הזעיק את בני המשפחה וביקש מהם לא לזוז מהמיטה. כך שכעבור שש שעות, כשכל המדדים קדרו 'בפנתאומיות' ור' חיים זלמלי נבקש באחת בישיבה של מעלה, היו סביבו למעלה ממנין מצאצאיו שקראו את 'שמע' בקול גדול.

כך מצאו עצמם, כל הבנים והחתנים, נפגשים בפעם האחרונה בין כתלי הדירה שבה נולדו וגדלו, עד שהיו לשנים עשר בחנות, בנים ובנות צדיקים וצדקניות כולם זרע ברה"ה בלי עין הרע. נפגשים ומחליטים פה אחד לתגמל את 'ראול' במתנה ראויה ומכובדת.

ולא בסכום כסף היה המדובר, שכן בחוזה

ומ לאחר כלות ה'שבועה', העלייה לקבר הטרי וסיום ש"ס משניות של כל הבנים והנכדים של ר' חיים זלמלי, כינויו השגור בפי כל. שבו והתכנסו בניו וחתניו, שנים עשר במספר בלי עין הרע, לכלכל את צעדיהם בכל הנודע לשארית הדלה של נכסיו הגשמיים. על סדר היום לא נותר סכום ראוי לשמו, והשיחה עסקה דווקא ב...גוי.

'ראול' היה לשם דבר, בני משפחת זילברפניג - חשבו אולי נתגלגל בו בראול זה, ניצוץ מזרע ישראל. שדבקו בו מתכונות ביישנים רחמנים וגומלי חסדים. ואולם, מכל בחינה אחרת, היה ראול זה, גוי גמור. וככזה נשתמשו בו ובשירותיו בחמש השנים האחרונות.

'עת זקנה' של הוריהם המנוחים, אם ניתן לתחום את אותה תקופה פחות-נעימה, החלה לפני כעשור. האמא ע"ה חלתה אז במחלה קשה ודעכה במהירות. היא נפטרה כעבור כשנה ומחצה, והאבא שבעצמו היה כבר בשנות הפנסיה והרחיב את קביעות העתים לתורה שלו משעתיים ומחצה מדי ערב לשעות ארוכות בבית המדרש השכונתי, הלך ונחלש. למעשה, הוא מעולם לא התאושש מפטירת אשתו המסורה, הבדידות לא הטיבה עמו בלשון המעטה, והוא פשוט הלך וקמל. בני המשפחה המסורים שלא פספסו יום של ביקור, קלטו מהר את המתרחש לעיניהם ומיד החליטו לנקוט בפעולה.

מערך תורנויות משומן דאג שלפחות פעמיים ביום יהיה מי שיפקוד את הבית וידאג לכל החסר בו. ועם הזמן התקבעו תורנויות של קבע סביב לשעון כדי להבטיח שלא יהיה רגע בו הסבא, ר' חיים זלמלי, נאלץ לשהות בביתו לבדו. המצב הזה הכביד כמוכן על התנהלות כולם, אבל כזה היה רצונו של הסבא, ואת רצונו שמרו, כדבר קדוש, מכל משמר. בתו הצעירה הציעה לו לבוא ולהתגורר ביחידה הצמודה לביתה, אך ההצעה הנדיבה נשללה בתוקף:

מרגלא בפומיה: "יעדער מענטש האט אייגענע אויגען אייגענע קאפ און אייגענע הויז" [-לכל אדם, האוזניים האישיות שלו, הראש האישי שלו ו...הבית האישי שלו], פתגם יידי עתיק שאותו שמע לבטח מאבות אבותיו, ולא נס ליחו ולא פג טעמו הטסיס והמריר כאחת.

כדי לקיים את רצונו של האב-הסב, נרתמו כל בני המשפחה, הנשואים ובהמשך גם הבחורים, אבל המצב לא הלך ונעשה טוב יותר, ואט אט הפך הסבא לסייעותי. במשך תקופה ממושכת התאמצו להימנע מלהכניס לבית עובד זר, אך כאשר הוא הפך סיעודי לחלוטין, הביע יום אחד בעצמו את רצונו: כל עוד אני בדעה צלולה, כדאי שתשמעו לדעתי ותשמעו בקולי, אני לא רוצה להעמיס עליכם, אבל יתכן שתהיה בכך גם הקלה כלשהי, אם תכניסו לכאן עובד זר שישנה כאן בקביעות

[שקיבל על עצמו ז' מצוות בני נח. סמ"ע סק"ב] שלגביו יש מצוה להחיותו ולכן לא נאסר ליתן לו מתנות חינם.

ב. אם האיסור מדאורייתא או מדרבנן

דעת ספר החינוך (מצוה תכו) שאיסור זה שורשו מן התורה וכמה דברים נדרשו מ'לא תחנם': שלא למכור להם חניה בקרקע, ולא לתת להם מתנת חינם, ולא לתת להם חן - דהיינו לומר ולשבח את יופיו של הגוי, לומר: כמה נאה בריה זו.

אמנם בשו"ת הרדב"ז (חלק ו סימן ב'רמז) נשאל על מקור דברי הרמב"ם (עבודה זרה פרק י הלכה א) שאסור לרחם על הגויים שנאמר 'לא תחנם', וביאר שעיקר המצוה היא שלא לרחם על גויים, וכל פרטי הדינים שנלמדו בגמרא שהבאנו לעיל: נתינת חניה בקרקע, מתנה ושבח כמה נאים הם, הם איסורים מדרבנן שהסמיכו אותם על הפסוק.

ג. מתנה לגוי לתועלת עצמו

בנותן ענין להביא כאן את דברי הכתב סופר (שו"ת יורה דעה סימן קנד) שעוסק בהצעתו של תלמידו חביבו "הרב החרוץ הוותיק, מלא עתיק, מקשה ומפרק ומעמיק" רבי אברהם שטארק, לגבי הפקעת קדושת בכור. ובתוך דבריו נתבאר גם כן שנקט כספר החינוך שהאיסור לתת מתנה לגוי הוא מן התורה.

כידוע בזמננו מחפשים להפקיע קדושת בכור כדי לא להיכנס לשאלות הלכתיות סביבו, הפתרון הרווח הוא להקנות את הבהמה המבכרת לנכרי ובכך פוקעת קדושת בכורה, השואל הנ"ל עסק במקרה שבו לא עשו קנין כזה אלא העניקו את הבהמה במתנה לנכרי, זאת בהתבסס על דברי התוספות (עבודה זרה עא. ד"ה פרדשני) שבמתנה לכולי עלמא מועיל קנין משיכה גם בנכרי.

מתוך נידון זה, עולה הכתב סופר לדון, מדוע לא הציעו רבותינו עצה להפקיע קדושת בכור באופן שנוקקים לעשות זאת, באמצעות נתינת הבהמה המבכרת במתנה לגוי. איהו מותיב לה ואיהו מפרק לה, שמאחר שנתינת מתנה לגוי אסורה מן התורה באיסור 'לא תחנם', לכן הפיתרון הזה איננו ישים לרוב ככל המקרים. רק במקרה שבו הגוי המקבל הוא שכנו הקרוב שלגביו נפסק (עבודה זרה כ. תוד"ה רבי יהודה) שמוותר להעניק לו מתנות, מאחר שמה שהגוי מחזיק לו טובה על כך הופך את כל ה'מתנה' לעסקה לכל דבר וענין, יכולה ההצעה הנ"ל להתקבל ולהפקיע את קדושת הבכורה באופן זה, אך מאחר שאין הפתרון הזה שווה לכל, לא הציעוהו הפוסקים.

הוא מעיר, שכך הוא הדבר לגבי ההצעה המבוארת בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תמח סעיף א) שיהודי רשאי לתת לגוי את חמצו במתנה, שהיא דווקא שבכנו וכדומה שאין זו מתנת חינם לגמרי. ואולם ראו בחק יעקב (שם ס"ק יב) שביאר שחמץ שונה בנקודה זו, שמאחר ואם יישאר ברשות הישראל יהפוך לאיסור הנאה, נמצא שאין הישראל מתחסר כלום בתתו את החמץ לגוי במתנה, ובמצב כזה לא נאמר איסור 'לא תחנם' ששורשו בכך שהישראל מתחסר כדי להעניק מתנת חינם לגוי. בדומה לדברי החק יעקב מצאנו גם בשו"ת בית שער (אורח חיים סימן סא) שמוותר לתת עצה טובה בחינם לגוי, כי בכל דבר ש'זה נהנה וזה לא חסר' לא נאמר איסור זה של 'לא תחנם'.

ד. מתי מועיל היתר שעושה לתועלת עצמו

אמנם, היתר זה שכאשר הישראל עושה לתועלת עצמו לא נאסר לתת מתנה לגוי, שאין זו מתנת חינם. נאמרו בו הגבלות. הכתב סופר (שם) מביא את דעת הראשונים (רשב"א גיטין לח: ד"ה הא דאמרינן) שסייגו את איסור 'לא תחנם' ואמרו

שלא נאמר אלא כשעושה לטובת הנכרי כדי לגרום לנכרי הנאה, אך כשהישראל עושה לטובת עצמו מותר, ודוגמה לדבר הביאו מרבי אליעזר (גיטין לח:): ששחרר את עבדו כדי לצרפו למנין, שמאחר שעושה לטובת עצמו אין איסור 'לא תחנם'. ומקשה הכתב סופר, שלשיטה זו לכאורה חוזרת ומתעוררת הקושיא הנ"ל, למה לא תיקנו עצה פשוטה להיפטר מקדושת בכורה, על ידי שיעניקו את הבהמה המבכרת במתנה לגוי, והרי עושה זאת לא להנאת הגוי אלא כדי להיפטר מהבכורה.

על כך מתרץ הכתב סופר תירוץ חריף: בשחרור עבד, מי שמקבל בפועל את המתנה אינו גוי כל עיקר, שהרי ברגע שהעבד משתחרר הוא נעשה ישראל. נמצא שהמתנה לא התקבלה בידי גוי אלא בידי ישראל. בציוור כזה, הבעיה היחידה היא הסיבה הקודמת למתנה, מה שהישראל חונן בלבו את עבדו ומחליט לשחררו, חנינה זו אסורה כאשר הוא גומר אותה במעשה, אולם כאמור האיסור לא יכול להיות בעצם הנתינה אלא בחנינה שקדמה לה, שזו אכן חנינת עבד נכרי.

מעתה, מסיים הכתב סופר ומחלק בין המקרה של רבי אליעזר למקרים אחרים, דווקא כאשר המתנה עצמה אין בה כל איסור ומה שנאסר הוא מחשבת החנינה, מועיל היתר שעושה לטובת עצמו, כי כאשר מחשבתו לטובת עצמו ולא מתוך מחשבת חנינה לגוי, אין כאן כל איסור. אולם במקרים אחרים שבהם בפועל יקבל הגוי טובת

הנאה, האיסור בעינו עומד, שאפילו שמחשבתו הייתה לטובת עצמו הרי בפועל חנן את הגוי בממונו. לכן לא תיקנו לתת את הבהמה המבכרת לגוי, שאף שעושה זאת מתוך מחשבתו של הנאת עצמו להיפטר מקדושת בכורה, סוף סוף נותן כאן מתנה לגוי. והוא הולך ומסיק, שאף בדיעבד אם ישראל עשה זאת, לא תועיל המתנה לפטרו מקדושת בכורה ד'אי עביד לא מהני' וכל המתנה בטעות יסודה, ואם הגוי שומע לדין תורה, יצטרך להחזיר את המתנה.

[בהערת אגב, לשיטת המהרי"ט (שו"ת מהרי"ט סימן טט) שאומרים 'אי עביד לא מהני' דווקא במקרים שבהם מה שלא מהני' יסייע להצילו מן האיסור, יש לומר שבכל מתנה לגוי לא יעזור שנאמר 'אי עביד לא מהני' והמתנה גזל ביד הגוי והישראל ינצל מהאיסור, שכן עדיין קיימת מחשבת החנינה שרצה להעניק לגוי דבר מה במתנה וקיים זאת במעשה. מה שאין כן במקרה שבו נתן רק כדי להפקיע מקדושת בכורה ולא הייתה מחשבת חנינה, מועיל 'אי עביד לא מהני' להגדיר את המתנה כגזל ביד הנכרי ולהציל את הישראל מאיסור לא תחנם].

ה. גוי שמכירו ועוסק עמו תדיר

על דברי הגמרא (עבודה זרה כ. הנ"ל) שתלתה במחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה את האיסור לתת מתנת חינם לגוי, ונמצא שלדעת רבי יהודה אסור ליתן לו מתנה, הקשו התוספות (שם ד"ה רבי) מהמבואר בפסחים (כב). אליבא דרבי יהודה שאדם שולח ירך לגוי במתנה. ואיך הותר הדבר? והתירו ששם מדובר בגוי שמכירו ועוסק עמו תדיר ולכזה גוי מותר לתת מתנה. סברת החילוק תבואר להלן בסמוך.

כך מצאנו גם בעירובין (סד): במעשה שהיה רבן גמליאל רוכב על החמור מעכו לכזיב ורבי אילעאי מהלך אחריו ומצאו גלוסקין בדרך ואמר רבן גמליאל לרבי אילעאי שיטלנו, אחר כך מצא נכרי אחד ואמר לו רבן גמליאל: מבגאי, טול

גלוסקין הללו מאילעאי וכו' [ראו שם כל המעשה, שכיוון רבן גמליאל ברוח הקודש לדעת את שם הנכרי]. והקשו התוספות על אתר, ששם מבואר להדיא שלא הכירו את מבגאי הגוי, ואיך נתנו לו דבר במתנה. ותיצו שמאחר שהיה מתלווה עמהם בדרך, יש בזה משום דרכי שלום ואין זה כמתנת חינם ולכן מותר.

ביאור ההיתר בגוי שמכירו או מפני דרכי שלום, כתב הט"ז (יורה דעה סימן קנא סק"ח) שכאשר מכירו, הרי זה כמכירה, שהרי ישלם לו גמולו או שכבר ישלם לו. כלומר: כאשר קיימים יחסי שכנות וקרבה עם הגוי, אזי כל 'מתנה' היא חלק מובנה בסחר-מכר שבניהם ואין לראות בה 'מתנת חינם' ולכן אינה בכלל האיסור. ובפסקי הרא"ש (שם סימן יט) הביא לדברי התוספתא (עבודה זרה ג, יד): כמה דברים אמורים בגוי שאין מכירו, או שהיה עובר ממקום למקום, אבל אם היה אוהבו או שכנו הרי זה מותר, שאינו אלא כמוכרו לו. הרי מבואר כהט"ז.

ובהתאם לכך ביאר בלשון הזהב (עירובין שם) את ההיתר של 'דרכי שלום', שכאשר נותנים את המתנה כדי שהנכרים לא יתגרו בישראל ויעשו להם רעות, כמוכר שאין זו 'מתנת חינם' אלא צעד עסקי שקול ומחושב, שבתמורה למתנות אלו וכאלו ינהגו בהם הנכרים כשורה. [ובשו"ת יש מאין (סימן יז) ובית שער (הנ"ל שם) כתבו שההיתר של דרכי שלום הוא כדי שלא לבא לסכנת נפשות].

עוד נראה להיתר בנידון דידן שכל כוונת הבנים הייתה רק להכיר טובה, שהיא מידה חשובה ויקרה, כי כל האיסור לתת לגוי הוא דווקא כאשר הנתינה אינה עבור הכרת הטוב, אבל כאשר הנתינה מחמת הכרת הטוב היא מותרת גם כלפי גוי, וכמבואר בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ב סימן קיז) שהתיר לעשות מסיבת הוקרה לגוי אשר פעל לטובת ישראל. עיי"ש

ו. לתת מתנה לספק ישראל

מטעם זה, שהאיסור תלוי במחשבת החנינה לגוי, כלומר שהנתינה היא מרחמים וכן לגוי ורק במחשבה זו נאסרה נתינת מתנה לגוי, כתב הגרא"ב וסרמן זללה"ה הי"ד בקובץ שיעורים (כתובות אות מב) שבענין שהוא מסופק לגבי אם הוא גוי או ישראל, רשאי לתת לו צדקה ואין לחשוש בדבר משום ספק 'לא תחנם'.

דבריו נסובים על מה שאמרו בגמרא (כתובות טו:) דווקא בתינוק הנמצא במקום שיש בו רוב ישראל שדינו כישראל שמצווים להחיותו, וכתבו רש"י (ד"ה אלא להחיותו) ותוספות (ד"ה אם רוב) מתוך דברי הגמ' שבמקום שהוא מחצה על מחצה ישראל וגויים אין מצווים להחיותו. וביאר שמאחר שיש כאן ספק חיוב צדקה, הרי זה כמתנות כהונה שפטורים מספק. וכתב שאין להסביר את הדין שבמחצה על מחצה אין מצווים להחיותו משום ספק איסור 'לא תחנם', כי אם מצד ספק מצות צדקה יש סברא להחיותו, שוב אין כאן כלל חשש של 'לא תחנם' שאין עושה זאת מחנינת הגוי אלא רק לטובת הישראל ומחמת הספק שמא ישראל הוא. עיין שם שהניח ב'צריך עיון בשרשי הדין', אבל לדידן ראינו שכאשר נותן מחמת שהוא מסופק שמא לפניו יהודי ולא מתוך רחמים וחנינה לגוי, לית לן בה ואין כאן אפילו ספק איסור.

ז. לספר בשבחו של נכרי כשמכירו

בשו"ת בצל החכמה (חלק א סימן מו) דן לגבי האיסור (יורה דעה סימן קנא סעיף יד) לספר בשבחו של נכרי, ואפילו לומר כמה נאה הוא

בצורתו, וכל שכן לספר בשבחה מעשיו או לחבב דבר מדבריו, אבל אם מכוון בשבחו להודות לקדוש ברוך הוא שברא בריה נאה כזו מותר. וכתב שאיסור זה אינו נובע מאיסור מתנת חנם, אלא מאיסור נתינת חן לעכו"ם. ולכן יצא בעל 'בצל החכמה' לדון שלגבי איסור זה לא שייך כל ההיתר של מתנת חנם לגוי ממכרו, כי מה שהוא מכירו מועיל רק להפוך את הדבר לסחר-מכר שאינו מתנת חנם, אך אינו מוציאו מכלל נתינת חן לעכו"ם, ולכן אין זה מועיל לגבי איסור זה.

והוסיף עוד, דזיל בתר טעמא, שהרי כתב הרמב"ם (עבודת כוכבים פרק י הלכה ד) בטעם דין זה שאסור ליתן חן לעכו"ם שהוא מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים, וכן הוא בלשון ספר החינוך (מצוה תכו) שבהמנענו במחשבה ובדיבור ממצוא בגויים תועלת וכן, הננו נמנעים מלהתחבר עמהם ומרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר בכל מעשיהם הרעים. ודבר זה אינו משתנה כלל בין אם עושה זאת בחינם או תמורת תועלת שתסובב לו מכך. ולכן נראה ברור לאסור הדבר.

ועוד הוסיף שם באיסור לייפות בפועל את הנכרים, מדברי הירושלמי (עבודה זרה פרק א הלכה ט) לגבי ישראלית שאומנתה בגידול וייפוי שיער, שלא תגדל את הנכרית משום דלא תתן עליה חן. מכך שהעמיד הירושלמי דין זה באומנית שזו מלאכתה, מבואר להדיא שכלפי איסור נתינת חן לנכרים, לא נאמר ההיתר לעשות כן כאשר עושה

חוזר האיסור לקדמותו כי המתנה נידונה כעת כמתנה לכל דבר. וכל ההיתר תלוי במה ש'מקוה לקבל ממנו שום טובה'. מעתה, הרי לנו מקור לדברי הרמב"ם, שהרי השכיב מרע עומד למות ו'לעבור ממקום למקום' ושוב אין לו היתר לתת מתנות לגוי, אף אם הוא שכנו ואוהבו, שהרי ודאי שאין הבדל מי הוא ההולך ועובר ממקום למקום. ועוד הוסיף שם שגם כאשר השכיב מרע כבר קיבל מן הגוי טובת הנאה גדולה, שודאי מותר לשלם לו, כל זה הוא דוקא מן הבא בידו, אבל אחרי מותו כיוון שהיורשים לא קיבלו הנאה זו אינם רשאים ליתן לגוי. ובסוף דבריו כתב בלשון מליצה שהיה ראוי להיות מפרי"ש פרשה לעניים תלמידי חכמים ולא לתת מתנה לגוי אשר לא כדת.

לאור דבריו, נראה שבמקרה שלפנינו מאחר שאין על בני המשפחה חובה לשלם ל'ראול' מעבר לדמי הפרישה שסוכמו מראש, נמצא שמה שנתנים לו מתנה זו אף שהיא בבחינת הכרת הטוב על שעשה וטרח עבור אביהם ועבורם, מכל מקום מאחר שהגוי סיים את פעולתו וקרה לוודאי שלא ייתקלו בו עוד ושלא תבוא להם מזה תועלת, אם כן אסור להם ליתן לו מתנות והוא בכלל הלאו (או האסמכתא) ד'ולא תחנם'. אלא אם כן יש אומדן סביר שעל ידי מה שיתנו מתנת הכרת הטוב לגוי, ימשך הגוי לעשות את מלאכתו בהתמסרות גם אצל ישראלים אחרים, שאז המתנה היא כמקח וממכר, וכמבואר לעיל.

ט. טיפ למלצר גוי

אך יש לדון בזה מצד אחר, שכתב בשו"ת שרגא המאיר (חלק ז סימן קנה) שנראה להיתר לתת טיפ לגוי בגמר עבודתו, כיון שזה הוא מנהג המדינה וכך הוא הנימוס לכל העובדים וממילא לא נחשב שעושה בזה טובה לעכו"ם, וכל מה שנאסר הוא נתינה שבאה מנתינת ונשיאת חן. לפי דבריו, הגדרת האיסור אינה כוללת כל פעם שאין תמורה כנגד המתנה, אלא גם האיסור לתת חנם כרוך באיסור נתינת חן וכולו איסור

אחד הוא שלא יתן לו בדרך של נתינת חן, ולכן אם זו 'מתנה' מקובלת ממנהג ונימוס המדינה, ואינו נותן אותה מטוב לבו ורחמיו על המקבל הגוי, אין זה בכלל האיסור. ואין בזה סתירה לדברי מהר"ח פלאגי שאסר לתת לגוי מהכרת הטוב, אחרי שגמר פעולתו והולך לו, שכן שם עושה זאת מרחמים וחנינה לגוי, אבל יתכן שאין הכי נמי באופן שזהו מנהג המדינה, יודה מהר"ח פלאגי שאין כאן חנינת מתנת חנם לגוי, ויהיה מותר.

ראוי להעיר שבזמן הזה יש ענפי שירות שבהם הטיפ הוא חלק משכר העבודה וכגון במלצרות, ובאופן זה יש חיוב לשלם מדין שכירות פועלים, ובוודאי שצריך לשלם גם לפועל גוי. בהתאם לכך, נראה שבמקרה שלפנינו מאחר שהדרך המקובלת בעולם היא להעניק במקרים דומים מתנת פרידה לעובד מסור, וגם ישנה כאן הסברה שעל ידי כך יבוא להיטיב לישראל אחר שיעבוד עבורו והרי זה בכלל דרכי שלום כהגדרת הלשון הזהב' שהבאנו לעיל שעל ידי כך אינם מתגרים בישראל וממילא הוי כמכירה ולא כמתנת חנם, יהיו רשאים בני המשפחה

ובהתאם לכך ביאר בלשון הזהב (עירובין שם) את ההיתר של 'דרכי שלום', שכאשר נותנים את המתנה כדי שהנכרים לא יתגרו בישראל ויעשו להם רעות, כמובן שאין זו 'מתנת חנם' אלא צעד עסקי שקול ומחושב, שבתמורה למתנות אלו וכאלו ינהגו בהם הנכרים כשורה. [ובשו"ת יש מאין (סימן יז) ובית שערים (הנ"ל שם) כתבו שההיתר של דרכי שלום הוא כדי שלא לבא לסכנת נפשות].

זאת בשכר. ולכן אסור לספר יהודי לספר ולייפות את הנכרי. [אולם לענין הלכה למעשה, ראו שם שיתכן שלדין לא קיימא לן כהירושלמי, מה גם שלפי המבואר בספר החינוך שם עיקר איסורים אלו נאמר דווקא בנכרים עובדי עבודה זרה ולא בגויים שבזמננו שאינם אדוקים באמונתם].

ח. מתנה לנכרי שסיים עבודתו

נשוב כעת לדון בעיקר הנושא שלפנינו, האם בהתחשב בכך שמותר לתת מתנה לנכרי שמכירו, יהיה מותר להעניק מתנה לנכרי שסיים לעבוד אצלו.

הרמב"ם (זכיה ומתנה פרק ט הלכה י) פסק לגבי שכיב מרע שצויה לתת לגוי מתנה, שאין שומעים לו כיון שהוא כמי שצויה לעשות עבירה מנכסיו, ולא תקנו חכמים תקנת מתנת שכיב מרע במקום עבירה. המגיד משנה כתב שהדין פשוט אף שלא מצא לו מקור. בא מהר"ח פלאגי (נשמת כל חי סימן נה) ומראה מקור לדברי הרמב"ם מבריייתא מפורשת.

נאמר בתוספתא (עבודה זרה פרק ג הלכה יד) שהאיסור לתת מתנת חנם לגוי הוא דווקא בגוי שאינו מכירו או שכנו מותר שאינו אלא כמוכרו אם היה אוהבו או שכנו מותר שאינו אלא כמוכרו לו. ביאור דברי הבריייתא (על פי 'חסדי דוד') הוא שגם כאשר מכירו אבל הוא עובר ממקום למקום ואינו מצפה עוד ממנו לשום גמול תמורת מתנתו

להוסיף ולתת לגוי איזה סכום או מתנה עבור מה שעשה עבורם ועבור אביהם ז"ל ואין בזה משום 'ולא תחנם'.

י. הכרת הטוב לגוי

עוד נראה להיתר בנידון דידן שכל כוונת הבנים הייתה רק להכיר טובה, שהיא מידה חשובה ויקרה, כי כל האיסור לתת לגוי הוא דווקא כאשר הנתינה אינה עבור הכרת הטוב, אבל כאשר הנתינה מחמת הכרת הטוב היא מותרת גם כלפי גוי, וכמבואר בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ב סימן קיז) שהיתר לעשות מסיבת הוקרה לגוי אשר פעל לטובת ישראל. עיי"ש.

ושורש החילוק במה שמצאנו שאפילו לבני עמון ומואב שאסור לשאול בשלומם, אם הם פתחו בשלום מותר להשיב להם שלום, וכמבואר ביראים (סי' רנ) ובסמ"ג (לאוין רמח), והביאו ראה מדוד המלך שהשיב טובה למלך בני עמון, כמבואר בספר שמואל ב' (י ב) 'ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש, כאשר עשה אביו עמדי חסד'. ועוד מצאנו ברד"ק (תהלים טו, ה) שכתב: 'אבל בודאי אם עושה הגוי חסד וטובה עם ישראל, חייב לעשות הישראל גם כן עמו חסד ולהיטיב לו'.

בספרו 'מלכים אומניין' (עמוד שא) מביא הגאון רבי יצחק זילברשטיין שמותר להכיר טובה אפילו לכומר גוי, ולמד זאת מיוסף הצדיק שבשנות הרעב כאשר קנה לפרעה את כל אדמת מצרים הותיר את אדמת הכהנים בעלותם, משום שהם אמרו עליו זכות בשעת שנידון לפני פרעה על טענות אשת פוטיפר, וכמבואר בתרגום יונתן (בראשית מז, כב). וכן מציינו אצל משה רבינו שהכיר תודה ליתרו שהיה כהן מדין. ועוד יתר על כך מצאנו שהתורה ציוותה את בני ישראל היוצאים ממצרים (דברים כג ח) 'לא תעב מצרי כי גר היית בארצו', וכל זה משום עוצם מעלת החשיבות של מידת הכרת הטוב. ונכון הדבר שבנידון דידן, הרי שילמו את שכרו של הגוי משלם, אך עם כל זה מאחר וכל כך התמסר לאביהם עד שהם חשים כלפיו 'הכרת הטוב', הרי שיש להם לנהוג עמו בהתאם.

וזה דבר המשפט

- אסור לתת מתנת חנם לגוי. ונחלקו הפוסקים האם נאסר מן התורה וכדכתיב 'ולא תחנם', או שאיסורו מדברי חכמים ואסמכתו אקרא הנ"ל.
- לדעת הרבה פוסקים כאשר נותן לו דבר שאינו מחסרו, כגון איסורי הנאה שבלאו הכי אינו יכול ליהנות מהם, או שנותן לו עצה טובה וכדומה, אין בכך איסור.
- כשנותן את המתנה מתוך שיקולי תועלת עצמית ולא למטרת נשיאת חן, לדעת הרבה פוסקים אין בזה איסור.

- כשמכירו ועוסק עמו תדיר, או מפני דרכי שלום, מותר [אך גם בכהאי גוונא ישנו איסור ליפות את הגוי, ולכן כתבו הפוסקים שלא לספר וליפות גוי].

- גוי שסיים את עבודתו לשביעות רצון הישראל, יש שכתבו שאף שמצד הכרת הטוב אסור לתת לו והדבר בכלל 'ולא תחנם', מכל מקום אם כן הוא המנהג בעבודות דומות וכל שכן כשיש בזה משום דרכי שלום, מותר.
- כאשר הנתינה לתת היא משום המידה של הכרת הטוב, יש לעשות זאת גם כלפי גוי.

- במקרה שלפנינו, רשאים בני המשפחה לתת לגוי את התוספת שחפצו להעניק לו.

